

Objekt: Esna mõis

Tellija: Esna T OÜ

Teostaja: Tartu Kõrgem Kunstikool

Esna mõisa peahoone restaureerimistöõde aruanne

Foto 1. Aastast 2004 Madis Liplap

Tartu 2022

Heli Tuksam

- 1. Sissejuhatus ja alusandmed**
- 2. Ülevaade hoone ajaloost**
- 3. Hoone I korruse plaan**
- 4. Ruumide kirjeldus**
- 5. Restaureerimistööde kontseptsioon**
- 6. Tööde kirjeldus**

Kasutatud allikad

Antud aruande juures on kasutatud Aldo Tamme suulist teavet. Samuti H. Tuksami tähelepanekuid teostatud tööde käigus.

Kirjalikest allikatest on kasutatud Esna mõisa kohta koostatud ajaloolist õiendit:

Paide rajoon, Esna mõisa ajalooline õiend. ENSV Riiklik Ehituskomitee Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituud. H.Uuetoa, A.Strndberg, S Metsma. Tallinn, 1980.

Viimistluskihtide uuringute aruannet, mille teostas Mõisaprojekti arhitekt Nele Rohtla 2001. aastal.

Ajalugu

Esna mõis asub Järvamaal ajaloolises Peetri kihelkonnas, mis moodustati 13. sajandil varasemast muinaskihelkonnast. Henriku Liivimaa kroonikas on mainitud tollast Järvamaa keskust, Kareda küla ning seda, et piirkond olnud väga jõukas ja arenenud.

Esna mõis, saksapäraselt Orrisaar, on identne küla varasema nimetusega. Valdus on seotud peamiselt kahe kuulsa suguvõsaga - Essenite ja Grünewaldidega.

Mõis esmaläänistati aastal 1623, kui rootsi kuningas Gustav II Adolf andis piirkonnas suured maa-alad oma ustavale sõjapealikule Alexander von Essenile, kelle abikaasa Magdalena von Ungern pärines Liivimaa Ungurmõisast (Orellen).

Foto 2. A. Esseni hauaplaat Niguliste kirikus. (foto H. Tuksam)

Alexander von Esseni järeltulija tütar Maria Helena abielu kaudu läks mõis Bernd von Uexküll-Güldebandile. Peale viimase surma jäi omanikuks Maria Helena, kelle ajal (ajavahemikus 1726-1749) ilmselt ehitati praeguse hoone kõige vanem osa.

Selgemapiiriline peahoone- ja perekonnalugu algab ajast, mil Esna pärijaks saab Moritz Engelbrecht von Kurselli lese surma järel adopteeritud tütar Anna Christina von Kursell. 1792. aastal oli Anna Christiina abiellunud Johann Georg von Grünewaldiga Koigi mõisast. Mõlemad mõisad jäid perekonna valdusesse kuni 1919. aastani. Hea ülevaate Grünewaldide perekonnast annab dr. Otto von Grünewaldi raamat “Vier Söhne eines Hauses”. Raamat kirjeldab värvikalt pere nelja poja noorusaastaid ja tudengiaega ning elu-olu nii Koigi mõisas kui ka ema pärandmõisas Esnas.

1820-nendatel, mil pere vanim poeg Johann (Iwan), elas oma naise Alexandraga Esnas, tehakse mõisas suuri ümberkorraldusi, mis kajastuvad õe ja vendade vahelises kirjavahetuses. Perekonna valduses oli kolm mõisa, mis tuli jagada nelja venna vahel. Ema otsustab mõisate jagamise loosi teel. Esna saab noorim vend Alexander. Selleks, et vääriliselt oma positsioonile asuda, loobub Alexander senistest juuraõpingutest ja pühendub põllumajanduse ökonoomia stuudiumile Saksamaal. 22 aastaselt võtab ta majapidamise üle oma vennalt Johannilt, kes pühendub poliitilisele karjäärile ning temast saab Eestimaa tsiviilkuberner ja senaator Peterburis.

1835. aastal abiellub Alexander paruness Pauline Ungern-Sternbergiga, kes oli üles kasvanud Läänemaal Võnnu mõisas. On üsna tõenäoline, et noor perekond kohendab mõisamaja omale meelepäraseks. Täpsemalt on teada viimastest suuremtest ümberehitustest 1888. aastast, mil mõis omandab stiilse, perioodile omase historitsistliku ilme koos kahe verandaga. Piltidelt on näha, et vähemalt läänepoolne veranda on modernselt klaasidega kujundatud. (foto 20)

Hoone I korruse plaan

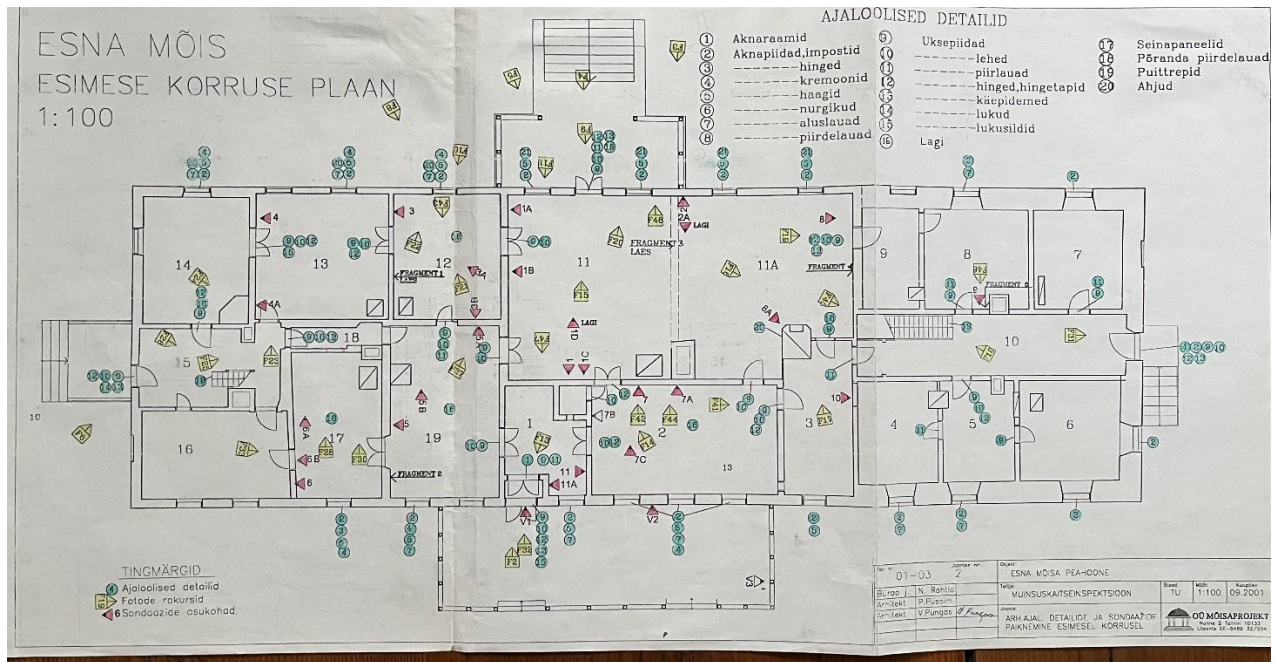

Foto 3. OÜ Mõisaprojekt 2001 (H.Tuksam)

Ruumide kirjeldus

Ühekorruseline puitelamu on oma pea 300 aastase ajaloo jooksul läbinud erinevaid ehitusetappe. Praeguse hoone kõige vanem palkehitise osa sulandub hilisemate ümberehitustega orgaaniliseks tervikuks. Varasemat ehitusjärku saab dateerida palkidest võetud dendrokronoloogilise proovi kaudu, mis annab lõunapoolse välisseina (R 19 lõunapoolne sein) palkide langetamise aastaks 1734. Sel ajal, 18. saj keskel oli mõisaomanikuks Maria Helena von Uexküll-Güldeband, Otto Magnus von Esseni tütar ja Berend von Uexküll-Güldebandi lesk. Selle perioodi mõisa peahoone ehitati vastavalt ajastule barokstiilis. Aknaavad olid praegustest avaramad, jagatud tavapäraselt väikesteks ruutudeks. Väljaspoolsete luukidega aknad asetsesid sümmeetriliselt kahel pool peasissekäiku. Tollane peauks ei pruukinud olla samas kohas, kus asub praegune sissepääs. Ruumide algne paigutus ei ole teada, kuid talamaalingute järgi nii lõuna- kui ka põhjaotsas võib oletada, et ruumid olid oma mõõtmetelt mõnevõrra väiksemad. Säilinud on üks tolleaegne barokkuks, mis praegu on eksponeeritud ülemisel korrusel lõunapoolses otsas. Ust ilmestavad hõbetatud sepishinged.

Foto 4. Esna barokkuks (H.Tuksam)

Leidude hulgas on kunagiste pottahjude kilde. Kus täpselt suured baroksed ahjud paiknesid, pole teada. Säilinud fragmentide hulgas on kolme tüüpi potte: tumeda glasuuriga, mille juurde kuulusid valged iluliistud ja kaunistused, punaka pritsglasuuri raamistuses loomi ning loodust kujutavate miniatuuridega potid ning hollandi tüüpi sinise lillemustriga potid. Piirkonnas on leida vastavaid analooge Albu ja Kiltsi mõisas.

Foto 5. Maalitud potikillud Esna mõisa peahoonest. (H.Tuksam)

Foto 6. Barokse ahju potikillud. (H.Tuksam)

Foto 7. Heledate ehisliistudega tumeda barokkahju killud. (H.Tuksam)

Esimese korruse barokse perioodi kujundusse kuuluvad hästi säilinud talamaalingud ning talade vahelt leitud lõuendikild, mis viitab seina kattematerjalile.

Foto 8. Esna mõisa maalitud talad algse hoone kagu nurka jäävas ruumis R17 (H. Tuksam)

Foto 9 ja 10. Lõuend leiukohal talade vahel. Kagusse jäävas ruumis R 17. (H.Tuksam)

Palkhoone seinte katmist maalitud lõuendiga peetakse sellel perioodil väga levinuks. Kahjuks on tõestusmaterjalina Eestis seni teada vaid üksikud leiud, nende hulgas ka nimetatud detail Esna mõisast. Lähtudes nendest teadmistest, kavandas 2005. aastal Tartu Kõrgema Kunstikooli tudeng Kalli Pikas oma lõputöö nurgaruumi, kujundades siia lõuendkatted. Maalitud lõuendid seati seinale vabalt rippuma.

Foto 11. Kalli Pikase lõputöö (M. Liplap)

Ajalooliselt on lõuendid pingutatud seinale liistudega. Seina alumine osa oli enamasti kaetud puitpaneelide või laiade horisontaalsete laudadega, mis omakorda võisid olla dekoreeritud. Sarnane näide on säilinud Loodi mõisas aga ka Ungurmuizas vana Liivimaa osas. Ka teise ruumi talamaalingutest on osa tänaseni säilinud, need asuvad praeguse avatud saali loodenurgas. Puidust barokkmõisate põrandad olid enamasti paksudest plankudest.

Varasemasse perioodi kuulub veel üks huvitav leid, mis asub edelas, omaaegses nurgaruumis (plaanil ruum nr 13). Need on talade vahel puitseinal olevad pabertapeedi fragmendid. Kui aluseks võtta analooge Soomest või Rootsist, siis võib tapeedi dateerida 18. sajandi teise poole. Liimvärvidega pakutrükis käsitsi trükitud väikese ornamendiga tapeet on liimitud otse palgile. Erksa tooni värv võib sisaldada mürgist tinamenningut, mille kasutamisest hiljem loobuti. Seda ruumi on juurdeehituse käigus pikendatud. Talalaes puuduvad maalingud.

Foto12. Tapeet 18. saj lõpp. (H.Tuksam)

Maja keskel asub vana kelder, mis aitab interpreteerida varasemat ehitusperioodi. Sinna pääseb luugi kaudu praegusest avatud saalist. Algse kehandi ajal pääses sinna peasissekäigu ees asunud trepi alt. Praegu sissepääs veranda aluse kaudu. Mõistatusi varasemast hoone ajaloost on veelgi - näiteks saali talade hulgas on dateeritud palke, mille langetamise aeg ulatub aastasse 1649. (Alar Läänelaid)

Hilisemate ümberehitustega on katuse konstruktsioone muudetud.

Üks näide Liivima baroksest puitmõisast 18. sajandi lõpust Vildzenu mõis.¹

Foto raamatust J.K. Broce joonistusest. (H. Tuksam)

¹Cesu Jauna pils. Dainis Brugis, 2016 J.K.Broce joonistus

Hoone klassitsistliku perioodi esimesed suuremad ümberkorraldused toimuvad Grünevaldtide pere vanima poja Johan Grünevaldi ajal, mil ta oma noore naise Alexandraga mõisa elama asub. Uuenenud hoonest räägib oma kirjas 1822. aasta mais vaimustunult õde Helena.

„...seda sõbralikuma ja kaunimana mõjub Esna, mis on nüüdseks saanud päris valmis ning muutunud kõige nägusamaks ja meeldivamaks mõisaks, mida üldse näha võib. Maalid, mööbel – kõik on seal uus ja nooruslik, nagu on nooruslikud selle maja elanikudki. Kesk tärkavat rohelist mõjub see valdus kui rahu oaas, kui sügavale lehtede vahele peitunud lilleke, pakkudes sellisena kirjeldamatult meelivat elamust. Kui me sinna jõudsime, oli härrastemaja ette viiv topeltallee hiirekõrvus ja häärberi tagant helkis õhtupäikeses kaskede vahele peitunud jõgi – sõnad „vaikse õnne maja“ tulid tahtmatult mu huulte. Ja seda see maja ka on, need kaks, kellele see kuulub, võiksid tõesti end pidada lausa Taevasa lemmikuteks ja mis rohkem võiksid nad tahtagi. Kogu elu võiks anda ühe seal veedetava aasta eest.“ (Helena von Grönewald, 27.05.1822)

Moe muutudes ja hoone paremaks soojustamiseks kaeti talamaalingud laudisega ning viimistleti krohviga. Tööde käigus on osa maalitud laudadest vahetanud oma asukohta ja talad saanud tahumisjälgi. Võib eeldada, et eriilmeliste maalitud laudade hulgas on näiteid ka teistest ruumidest. Seinad krohviti ligi 10 cm paksuse savi-õlgkrohvi kihiga, millel omakorda heledad lubi-liimvärvi kihid: heleroosa, heleroheline, heleooker. (Nele Rohtla uuringute aruanne Mõisaprojekt 2001)

Hoone jääb sel perioodil endiselt terviklikult puitmõisaks, kuid suured ehitustööd hõlmavad ilmselt ka katuse konstruktsioone, mille palkidest on saadud proove, aastate 1827. ja 1843. vahemikust. Maja lõunapoolne ots pikeneb. Keskne sissepääs jääb tollase puithoone keskteljele. Uus peauks ja lõunasse jääv ühetiivaline valgimikuga külguks saavad kauni klassitsistliku lõikega kujunduse.

„Peaukse mõlemad uksetiivad on jaotatud kolmeks erineva kõrgusega ristkülikuks, mille ornamendina on kasutatud lehvik või päikeserosetti. Rosetiga kaetud tahvli nurkadesse on paigutatud väikesed ümarad nupukesed...“

Ukse vasakpoolsel tiival on säilinud antiikvaasi motiiviga lukusilt koos lihtsa käepidemega. Ülal valgniku prussil on nähtud aasta arvu 1821.”²

Muutub aknaavade kuju ja tihedus, välised luugid asenduvad osaliselt sisemistega. Hoone saab uue horisontaalse laudvoodri. Nurgad on viimistletud kvaaderlauakestega.³ Siseruumides moodustub õhtuküljele pikk kahepoolsete ustega anfilaadne ruumijaotus.

Foto 13. Anfilaad, vaade põhja suunas. (M. Toom)

Ukselehed on värvitud hallides toonides. Pidulike ruumide põrandad kaetakse tammeparketiga. Kahjuks täpsem ülevaade selle perioodi viimistlusest puudub. Õhtupoolses küljes, maja keskel asus ruudukujuline saal, mille mõõtmed on hästi hoomatavad vana tammeparketi järgi. Saalist põhjapoole jääb väike mängude tuba hästi säilinud põrandaosaga ja edasi veel üks nurgaga salong. Selle ruumiosa

² Paide rajoon, Esna mõisa ajalooline õiend. ENSV Riiklik Ehituskomitee Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituud. H.Uuetoa, A.Strndberg, S Metsma. Tallinn, 1980. Lk.27

³ Paide rajoon, Esna mõisa ajalooline õiend. Tallinn, 1980.

seinad olid tol ajal savikrohvile kantud helehalli ja sinise lubi-liimvärviga kujundatud.

Foto 14. Avatud saali põrand, näitab algsete ruumide suurust.(H. Tuksam)

Hoone hommikuküljel asub söögisaal, mis oma mõõtmetelt on hilisemast lühem. Selle suurusest saab ettekujutuse põrandakatte järgi. Sissepääsust vasakule jäävad salongid ja eluruumid.

Foto 15. Historitsistlik puiduaaderdusega söögituba. (H. Tuksam)

Vestibüülist kummalegi poole viivad kahepoolsed uksed, mis 19.msajandi teisest poolest said koos söögitoaga puitu imiteeriva katte.

Foto 16. Vaade söögituppa. (M. Toom)

Vestibüülis on säilinud väike fragment liimvärvidega maalitud dekoorist - heledal taustal on kujutatud külmades toonides rohekaid viinamarjalehti. See leid viitab võimalusele, et hoones võis olla ka teistes ruumides ajakohast maalitud dekoori.

Foto 17. Maalingud vestibüülis. (H. Tuksam)

Varastele tapeetimistöodele viitab meistrite jäädvustus saali seinal aastaarvuga 1845 meister Adolph Lennberg.

Klassitsistliku perioodi juurde kuuluvad ka valgest kahhelist ümara ahju säilinud killud. Täpselt identne ahi on säilinud Roosna-Alliku mõisa salongis.

e

Foto 18. Esna mõisa hävinenud ahju detailid. (H. Tuksam)

Foto 19. Sarnane ahi Roosna-Allikul (H. Tuksam)

Kaasajal nähtav kujundus kuulub peamiselt historitsistlikku perioodi. Maja fassaadil ilutseb aastaarv 1888. (90-ndatel oli kahest viimasest kaheksas osa säilinud.) Kõik muudatused ehituses ei pruukinud piirduda selle aastaarvuga.

Võimalik, et juurdeehitus valmib mõned aastad varem ja osa sisetöödest, sealhulgas tapeediuuendused, toimuvad samuti jooksvalt. Osa viimastest mõisaaegsetest uuendustest võisid toimuda ka alles 20. saj. alguses vahetult enne riigistamist.

Kõige suuremaks muudatuseks on kivist juurdeehitus 19. sajandi II poolest, mis annab hoonele uue välisilme. Uut stiili rõhutavad moodsa raamistusega aknad ja kahele poole maja ehitatud suured verandad. Peasissepääs jääb samasse asukohta, kuid hoone sümmeetriat rõhutatakse nihutatud veranda abil.

Foto 20. Klaasitud veranda. Koeru Aruküla mõisa õpilased 1930. aastal. (Koeru Keskkooli arhiiv)

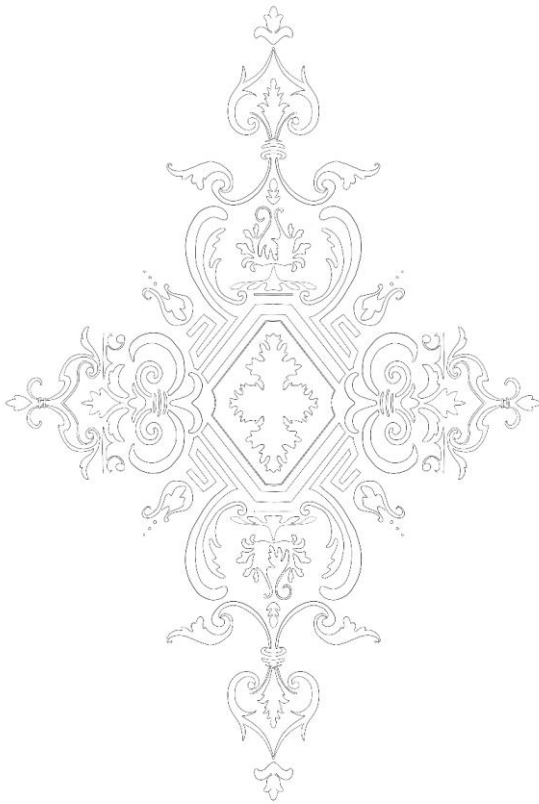
Historitsismihõngulises hoones muutub praktiliselt kogu dekoor. Samuti pikendatakse oluliselt söögituba. Uue ruumi lage katab kaunis puittahvleid imiteeriv laemaaling. Keskne rosett on peenelt kujundatud, jättes mulje marketrii tehnikas ornamendist.

Rombi kujuline, telgsümmeetriline rosett, millel on 4 peaharu, 2 on pikemad näitavad põhja ja lõuna suunas ning 2 lühemat osutavad ida ja lääne suunas. Pikematel harudel on keskseks motiiviks suur akantuseõis, mille ümber väänlevad lehed. Nelja peaharu vahel on meandri muster, mille kohal on väike akantuse õie motiiv. (G. Sepp)

Foto 21. Söögisali rosett (H. Tuksam)

Rekonstruktsioon Geterly Sepp

Seinal on varasemalt juba kolm kihti tapeeti, mis ühel või teisel moel viitavad puiduimitatsioonile. Viimane kiht on maalitud ja tahvliteks kujundatud aaderdus, mille ülemist serva piirab illusoorne hammaskarniis. (N. Rohtla aruandest)

Foto 23

Foto 24

Foto 25

Fotod 23 -25. Söögisaaali seinakatete erinevad kihistused. (H. Tuksam)

On üsna tõenäoline, et köök asub soklikorrusel, kus on osaliselt säilinud kiviparkett. Peakorrusega ühendab seda puidust trepp. Ava asukoht on veel hästi nähtav soklikorruse völvide vahel.

Põhjaotsa õhtukülje salongid ja eluruumid on kujundatud maalitud tahvlitega, mille peene raamistiku nurkades on historitsismile omased akantuslehtedest ornamendid. Üks suurte, üle seina ulatuvate tahvlitega ruum jääb praeguse avatud suure saali põhjapoolsesse otsa.

Foto 26. Restaureeritud tahveldistega ruumiosa. (K.Ojaste)

Foto 27. Ajalooline foto ruumist 8. Osa kaasaegsest söögisaalist.(Esna arhiiv)

Saal kaetakse heleda tapeediga, mille kaunis muster on trükitud naturaalsele heledale pinnale valgega. Ruumist avaneb uks otse verandale. Ruumi laes jäävad nähtavale halli tooniga talad. Seda, kas lagi võis olla ka krohvitud, võib ainult oletada.

Foto 27. Saali valge tapeet. (N. Rohtla aruandest)

Ühes lõunaotsa eluruumis säilinud uhked tumedamustrilise tapeedi fragmendid on liimitud prantsusekeelsele ajalehele.

Foto 28 ja 29

Foto 30

Fotodel 28-30 Fragmendid ruumi 13 Tapeetidest kihtide kaupa. (N. Rohtla)

Kahes salongis on stiilsed laemaalingud. Vestibüüli värvilahendus on jõuline ja ajastule omase raamistusega. Sellest vasakule jäävas pikas ruumis (ruum nr. 19) on kaunis pruunides toonides laemaaling, mille rosetti ümbritseb nõtkke taimepärg ning laekompositsiooni lopsakad nurgamotiivid kordavad taimemotiivi. Seinas on mitmes kihis tapeedinäited, kuid kõik kuuluvad juba 20. sajandi algusesse. Analooge võib leida raamatust „Väikese linna suured mustrid“. (K. Klandorf, K. Ribelus, V. Vissel 2019)

19.sajandi lõpu kujunduses asendusid heledad toonid tumedatega. Väikeses salongis (R 12) võis täheldada leidude põhjal, et samaaegselt tumedates pruunides toonides laemaalingutele olid ka seinad kaetud tumedavärvilise tapeediga, mis lõppes peene pruuni triibuga c 20 cm laest allpool.

Kõik ukсед ja aknad olid, stiilile vastavalt, aaderdatud.

Sellest perioodist on teada, et tollane mõisahärra ehitas enda tarbeks tööruumi kivist juurdeehituse teise korruse otsaruumi, kust avanes ülevaatlik pilt majandusõuele. Teise korruse ruumid olid enamasti lihtsad. Savikrohvil hele ooker, hiljem hall ultramariin sinise triibuga. Põhjapoolsest trepist II korrusele paremat kätt jäi väiksem eluruum, millel oli omaaegne katuse aken.

Kontseptsioon restaureerimistöödeks.

Pärast EV taasiseseisvumist alanud erastamisprotsessis läks Esna mõis 1997. aastal erakätte. Uus omanik suhtus pärandisse väga lugupidavalt ning hoidus teadlikult hoogsast arendusest. Samas avariilises seisus hoone konstruktsioon vajas tugevdamist, et peatada edasist lagunemist. Avastati ja avati sein- ja laemaalingud, Nõukogudeaegses uuringus oli rõhutatud, et hoones maalinguid ei esine. Mõis kanti muinsuskaitse registrisse 1998. aastal. Esmane eesmärk sisetööde juures oli eemaldada nõukogudeaegne sobimatu kihistus ja tuua esile võimalikult palju säilinud algset ilmet ning ruumijaotust. Hoone fassaad on säilinud algupärasena. Edasiste restaureerimistööde käigus sai katusematerjaliks ajastusse sobiv kimm. Välja ehitati katusealused ruumid. 2000-ndate alguses alustati mõõdukas tempos siseruumide restaureerimisega. Eesmärgiks mitte kiirustada ja peamiselt avastada ning esile tuua jooni, mis on algselt hoonele omased. Ajaloolise hoone puhul on oluline võtta aega, et tunnetada objekti olemust, mõtestada dateeritud ajalugu ja panna see kokku kõlama avanevate detailidega, et säiliks maja atmosfäär ja pärandi ilu.

Kokkuleppel tellijaga on olnud eesmärgiks peatada lagunemine, säilitada autentsus ja vältida nähtavat sekkumist.

Restaureerimistöö Tartu Kõrgema Kunstikooli osavõtul algasid 2004. aastal, mil mõis vahetas omanikku. Tööd kestsid vaheaegadega üle kümne aasta.

Tööde kirjeldus.

2004. aasta suvepraktika raames alustati saali kõrval oleva õhtupoolse väikese salongi restaureerimisega. Siin oli juba omaniku poolt avatud lihtsa kujundusega laemaaling. Välisseinas ja laes tehtud proteesimistööde tulemusena oli ühes nurgas paratamatu krohvikadu. Meie praktikumi eesmärgiks oli anda laele tagasi terviklik ilme ja puhastada säilinud maalingud mustusest ning sekundaarse kihi jääkidest. Õlivärvidega teostatud dekoori ei olnud plaanis retušeerida - juhtlõngaks ikka võimalikult vähene sekkumine.

Seinapind kaeti kaseiinvärviga, eraldades lambrii osa halli tooni ja kerge vitsamarmoriga. Tahveluksed vabastati nõukogudeaegsest värvikihist. Selle aeganõudva töö tulemusena tekkis mõnusalt maaliline pind, kus tulid nähtavale

kõik varasemad värvikihid: klassitsistlik hall mitmes erinevas kihis ja historitsistlik aaderdus oma nüanssides.

Foto 31. Salong enne restaureerimist 2004. (M.Liilap)

Foto 32. Salongi nurk pärast restaureerimist. Pildil avatud sondaažiava. (M. Liilap)

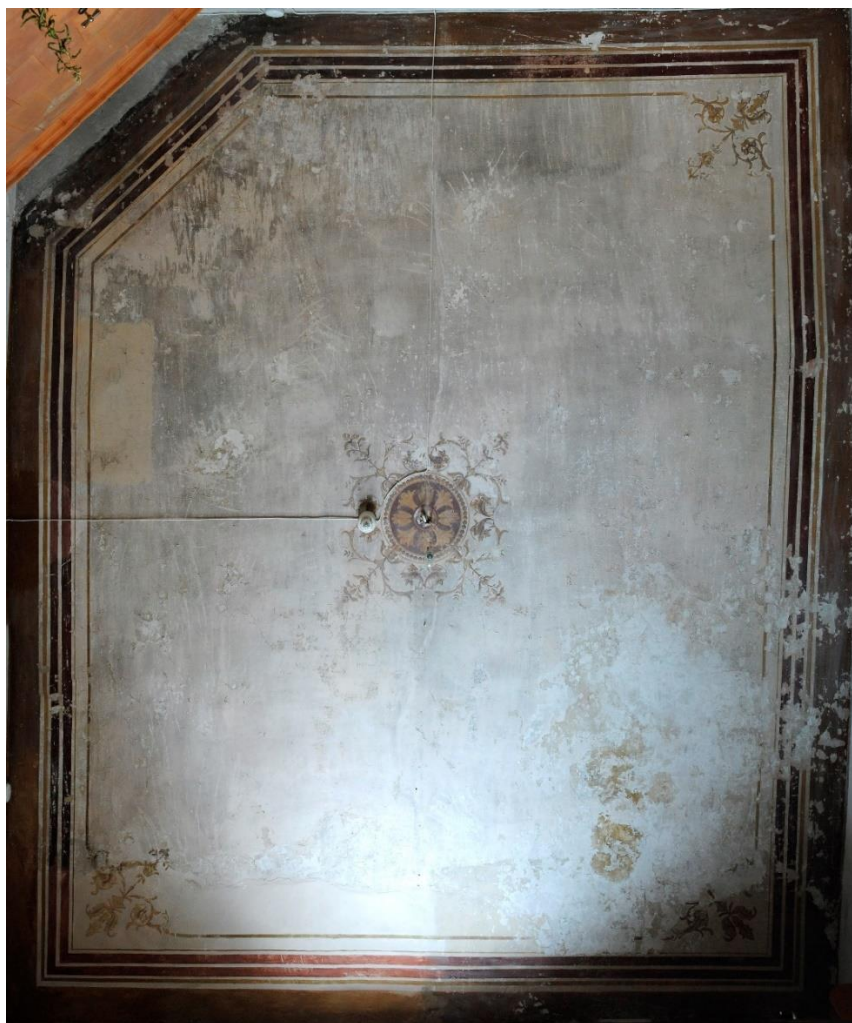

Foto 33. Salongi lagi peale restaureerimist aastal 2016. (M. Toom)

Foto 34. Rosett (L. Perend)

Rosett koosneb jõulisest ringikujulisest keskosast ja seda ümbritsevast õhulisest arabesksest taimornamentikast. 4-haruline õhuline ja dünaamiline akantusornamentika harud on suunatud ruumi nurkade poole.

Foto 35. Salong 2023 vaade lõuna suunas anfilaadile. (H. Tuksam)

Samal suvel tegutsesime ka kõrvalruumides. Talalaega ruumi, mis oli võimalik kunagine magamistuba, katsid mitmed kihid tapeeti. Seal oli tapeet kasutusel juba enne krohvimist, mida tehti tõenäoliselt 19. sajandi alguses, kui hoone omandas klassitsistliku ilme. Historitsismi perioodist pärines mitu huvitavat tapeedikihiti, mille all Šveitsist, Lausanne`st pärit ajalehed. Tapeedimustrit jäljendades valmistati šabloonid, mille abil täiendati kadudega seinapinda saavutamaks sujuvat tervikut. (ruumi tapeetide näited N. Rohtla aruandest)

Foto 36. Ruum 13, trafarett trüki laiendatud tapeedimustrit. (M. Toom)

Foto 37. Ruum 13 suvepraktika lõpus 2004. (M. Liplap)

Foto 38. Tapeedid ruumi 13 seinal 2023. (H. Tuksam)

Sama praktika raames teostati veel suures salongis laemaalingu puuduv nurgamotiiv. Selle maalinguga jätkusid tööd juba järgmisel suvel. Peenpuhastust ja kerget retušši teostas Kristiina Ribelus. Historitsistliku maalingu all oli näha hele siniseid ja roosakaid värvilaike, mis viitavad varasemale maalingule. Täpsem ettekujutus klassitsistlikust kompositsioonist puudub.

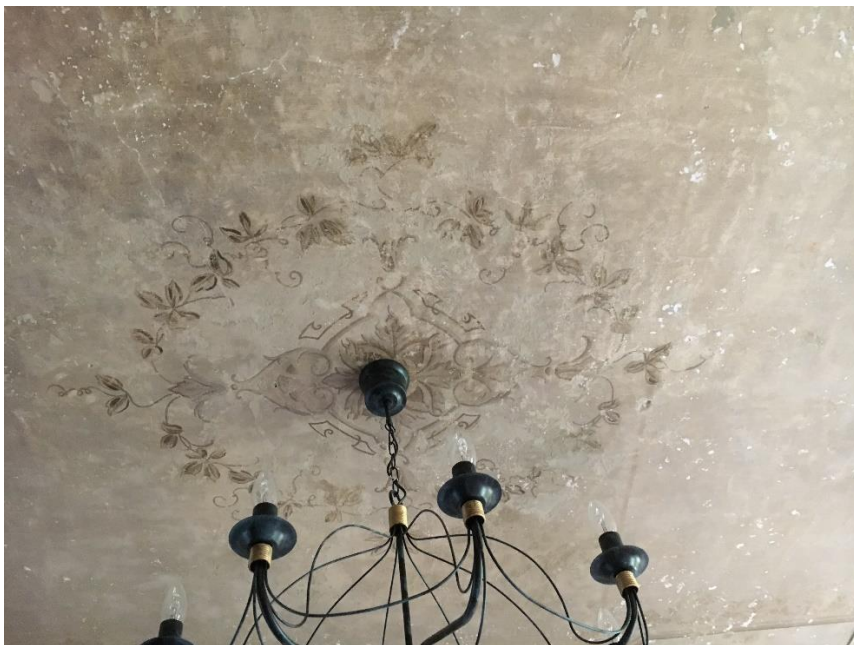

Foto 39. Muusikasalongi rosett ruum 19. (M. Meinart)

Rosetti põhimotiiv on telgsümmeetriline ning 4- haruline. Antud rosetti saab jaotada mõtteliselt kaheks rombiks. Antud ruumis on rosetti kujutatud nii, et roseti tipud on suunatud ruumi seinte külgedele ning pikad sirged ruumi nurkadesse. Esimene sisemine osa on väiksem ning teine, välimine osa lopsakam. Välimise ringi moodustab lehemotiividega taimepärg. Sisemine kujund on ühendatud välisringiga neljast kohast õie motiivid. (Polina Richter)

Foto 40. Muusikasalong, ruum 19. (L. Perend)

Hiljem lisati seinaviimistlus ja akantusmotiiviga bordüür, mille eeskujuks biidermeierlik akantusmotiiv ümbruskonna mõisatest. Akantusmotiiviga maalingu fragmente on säilinud näiteks Koigi mõisas, mis oli samuti perekonna valduses.

Foto 41. Fragment Koigi mõisa laest. Sondaažil akantusmotiiv. (H. Tuksam)

Foto 42. Akantusornament Väätsa mõisas. (H. Tuksam)

Foto 43. Muusikasalong (H. Tuksam)

2004. aasta suvel jätkusid tööd ka vestibüülis, mille peamiseks eesmärgiks oli nõukogudeaegse värvikihi eemaldamine. Et sekkumine jääks märkamatuks, siis mitmeid kihte avanud maalilisel pinnal täiendavat konserveerimist ei tehtud.

Seinal võib aimata historitsismile omast üle seina ulatuvat raamistust.

Foto 44. Vestibüüli maaliline sein. (H. Tuksam)

Järgmiseks suureks tööks oli aaderdatud söögitoa restaureerimine. See tuba on oma praegused mõõtmed saanud historitsismi perioodil, mil algset ruumi laiendati ja täiendati aaderdust imiteeriva tapeediga.

Foto 45. Söögisaali restaureerimistööd protsess. (H. Tuksam)

Puitpaneelide imitatsiooni on näha mitmes kihis, millest viimane on ilmselt esmalt seina liimitud paberile kohapeal tehtud aaderdus. Ruumi ümbritseb alustooni riba, mida tõenäoliselt on katnud kitsas puitpaneel. (tapeedi näited fotodel)

Suure ruumi lagi moodustab ilusa terviku, mille keskmes intarsiatehnikat imiteeriv rosett ja ümber puidutahvleid kopeeriv maaling. Lagi puhastati lubivärvi kihist ja sai tagasi algse ilme.

Foto 46. Söögisaali vaade. Põrand näitab algsete ruumide suurust. (H. Tuksam)

Foto 47. Aaderdatud sein peale restaureerimist. (H. Tuksam)

Seinapind oli enam kahjustunud ning osa kunagisest kattest eemaldunud. Selleks tuli esmalt kaod katta paberiga, kasutades toonilt sobivat jõupaberit. Viimistluseks teostasime kerge õlleaaderduse.

Valgusküllases edelanurka jäävas ruumis ei leidunud märke algsest kujundusest. Pakkusime sinna triibulise seinalahenduse, mille maalisime kaseiinvärvidega. Lakke teostati lubivärvidega šabloonitrükis suuremõõtmeline rosett.

Foto 48. Nurgaruumi vaade. Kaasajal raamatukogu ja arhiiv. (H. Tuksam)

Järgmiseks suuremaks tööks kujunes mitmest ruumist moodustunud saali visuaalse terviku loomine järgides ikka põhimõtet, et ükski avatud kihistus ei kaoks, vaid säiliks kogupildi loomuliku osana.

Foto 49. Avatud saali vaade. Põrand järgib varasemat ruumijaotust. (H. Tuksam)

Ruumide algne kuju on märgatav põrandakatte erinevuses.(foto 49) Nelinurkne saaliruum on kaetud tammeparketiga ja sellel on näha ukseavad, mis viisid väiksesse mängude ruumi. Tahapoole, kus praegu on säilinud osa maalitud talalagedest, jäi historitsistliku raamistusega kujundatud salong. Hästi säilinud osa seinast restaureeriti tervikuks. Kunagised filminäitamise avad jäeti ajalootunnistajatena alles.

Foto 50. Restaureeritud ruuminurk. (K. Ojaste)

Foto 51. Pottahi. (H. Tuksam)

Siia ruumi jääb ka ainus originaalne suur pottahi.(foto 51) Saali üks sein moodustab nurga ümber mängude toa ning seda katavad 20. sajandi algusest pärit tapeedifragmendid. Kõik säilinud kihid on eksponeeritud väikeses sondažiavas.

Foto 52. Tapeedifragmendid. (H. Tuksam)

Saali seob tervikuks seina alumisse ossa maalitud paneel, mis jätab ülalpool olevad tapeedid oma algsel kujul nähtavale. Ka avatud seinalt võib lugeda kunagiste meistrite dateeritud jäädvustust. (fotod)

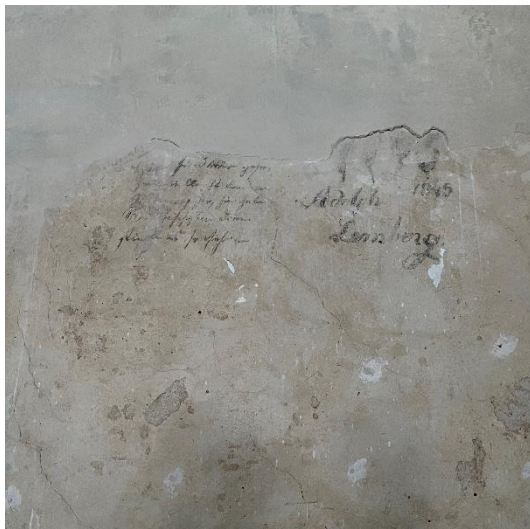

Foto 53. Meistrite jäädvustus 1845. (H. Tuksam)

Kogu kihiline kujundus jätab vaatajale interpreteerimisruumi. Näha on võimsa ahju alusladu. Kahjuks pole teada, millised säilinud pottidest võisid seda ahju ilmestada.

Foto 54. Ahjuase. (H. Tuksam)

Restaureerimistööd jätkusid praeguses köögis ja söögisaalis ning söögiruumi kõrval asuvas serveerimisruumis. Kogu tegevus on kandnud sama eesmärki - sekkuda nii vähe kui võimalik ja võimalusel avada ajaloolist pinda.

Veidi enam on uut kujundust saanud praegune söögisaal, mis oma raamistusega järgib küll ajaloolist kujundust, kuid pakub uue värvilahenduse. Samuti ei korda uus dekoor tahvli nurkades dokumenteeritud ornamenti.

Foto 55. Söögisaal 2016. (M. Toom)

Serveerimisruumi kujundus sai mänguline, et anda ilmetule ruumile rohkem ajaloolist hõngu. Avatud konstruktsiooniga lagi toob esile tollaste ehitusmeistrite töövõtted.

Foto 56. Serveerimisruum. (K. Ojaste)

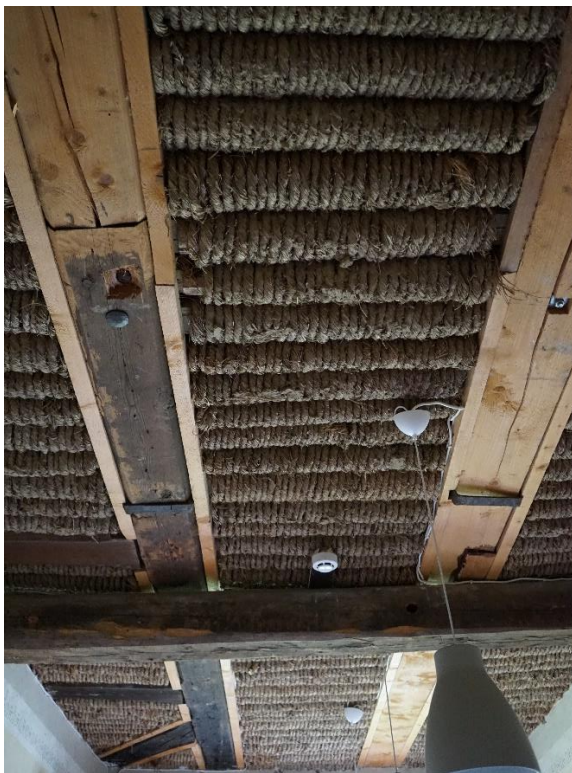

Foto 57. Saksapärane krohvialus. (M. Meinart)

Foto 58. Tuba kirdenurgas. (K. Ojaste)

Nii on mõis kujunenud rahulikus tempos hoides peamist - oma ruumidesse talletatud mälu.

Kokkuvõte.

Mõisa arhitektuursed ja sisekujunduslikud muudatused kajastavad hästi omanike aega ja stiilimuutusi.

Mõis esmaläänistati aastal 1623, kui rootsi kuningas Gustav II Adolf andis piirkonnas suured maa-alad oma ustavale sõjapealikule Alexander von Essenile.

Alexander von Esseni järeltulija, tütar Maria Helena abielu kaudu läks mõis Bernd von Uexküll-Güldebandile. Peale viimase surma jäi omanikuks Maria Helena, kelle ajal (ajavahemikus 1726-1749) ilmselt ehitati praeguse hoone kõige vanem osa.

Ajastule kohaselt kandis tollane puitmõis oletatavalt kõiki baroklikule arhitektuurile omaseid jooni: kõrge poolkelpkatus, väikeste ruutudega luukidega aknad, sümmeetriline põhiplaan. Sisekujunduses maalitud talalaed, laudpõrandad ja lõuendiga kaetud palkseinad. Tõestusmaterjaliks on palkide dendrokronoloogilised uuringud, säilinud talamaalingud ja palkseinas nähtavad avade konstruktsioonid ning lõuendifragment, mis leiti lagede vahelt. Lisaks baroklike ahjude potikillud.

Selgemapiiriline peahoone- ja perekonnalugu algab ajast, mil Esna pärijaks saab Moritz Engelbrecht von Kurselli lese surma järel adopteeritud tütar Anna Christina von Kursell. 1792. aastal abiellus Anna Christiina Johann Georg von Grünewaldiga Koigi mõisast. Mõlemad mõisad jäid perekonna valdusesse kuni 1919. aastani. Hea ülevaate Grünewaldide perekonnast annab dr. Otto von Grünewaldi raamat "Vier Söhne eines Hauses".

Hoone klassitsistliku perioodi esimesed suuremad ümberkorraldused toimuvad Grünewaldide pere vanima poja Johan Grünevaldi ajal, mil ta oma noore naise Alexandraga mõisa elama asub. Uuenenud hoonest räägib oma kirjas 1822. aasta mais vaimustunult õde Helena.

Kõige suuremaks muudatuseks 19. sajandi II poolest on kivist juurdeehitus, mis annab hoonele uue välisilme. Uut stiili rõhutavad moodsa raamistusega aknad ja kahele poole maja ehitatud suured verandad.

Mõisaprojekti OÜ arhitekti Nele Rohtla poolt teostatud uuringud viitavad materjalile klassitsistlikust kujundusest, samuti historitsistliku perioodi elementidest, millest suur osa on nähtav tänases Esna mõisa interjööris.

Restaureerimisega siseruumides alustati mõõdukas tempos 1990-ndate lõpus 2000-ndate alguses. Esmaste tööde käigus avastati enamus laemaalingutest. Restaureerimistöö Tartu Kõrgema Kunstikooli osavõtul algasid 2004. aastal, mil mõis vahetas omanikku. Siis sai alguse avastatud maalingute konserveerimine ja ruumide esteetilise terviku loomine. Tööde käigus tehti mitmeid täiendavaid avastusi. Näiteks väikesed vihjed klassitsistlikule viimistlusele. Siinhulgas viinamarjalehtedega maalingufragment vestibüülis ja kirkad värvifragmentid historitsistliku laemaalingu all ruumis, mis jääb vestibüülist vasakule ehk lõuna suunda.

Ennistustööde eesmärgiks on olnud mõõdukas tempo, kiirustamata avastada ning esile tuua jooni, mis on algselt hoonele omased. Ajaloolise hoone puhul on oluline võtta aega, et tunnetada objekti olemust, mõtestada dateeritud ajalugu ja panna see kokku kõlama avanevate detailidega. Tegevuse sihik on säilitada maja atmosfäär ja pärandi ilu. Peatada lagunemine, säilitada autentsus ja vältida nähtavat sekkumist.

Tööd kestsid vaheaegadega üle kümne aasta.

Nii on mõis kujunenud rahulikus tempos hoides peamist - oma ruumidesse talletatud mälu.